

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT (M. 1401) SATIR ARASI İLK KUR'AN TERCÜMESİNDE YAPI BİLGİSİ-TERCÜME TEKNİĞİ-SÖZ VARLIĞI

Murat KÜÇÜK*

Özet: Eski Anadolu Türkçesi gramerine katkı sağlamayı amaçlayan bu makalede, M. 1401 tarihli satır-arası Kur'an tercümesinin biçim bilgisi özellikleri işlenmektedir. Makalede, türetme ve çekim eklerinin işlevleri ve farklı kullanımları ele alınmakta ve ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Yine burada daha çok Arapça söz varlığını karşılarken kelime kök ve gövdelerine getirilen, farklı fonksiyon ve anlamda kullanılan türetme eklerine ve dönemin karakteristik özelliğine aykırı düşen çekim eklerinin biçimlerine değinilmektedir. Ayrıca makalede satır-arası Kur'an tercümesinin tercüme tekniği ve söz varlığı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, Satır-Arası Kur'an Tercümesi, Biçim Bilgisi, El yazması

In Interlinear First Quran Translation in Term of Old Anatolian Turkish (1401) Morphology-Translation Technique-Vocabulary

Abstract: This article aims at contributing to the grammar of Old Anatolian Turkish, structural characteristics of interlinear Koran translation, dated 1401. In this article aiming at contributing to the grammar of Old Anatolian Turkish, structural characteristics of interlinear Koran translation, dated 1401, are studied. In the article, different usages and functions of derivation and conjugation endings are considered and evaluated in detail. Again here, derivation endings, which are added to word roots and bodies and used in different functions and meanings when deriving words in order to translate Arabic vocabulary, and forms of conjugation endings, which are in conflict with the characteristics of the period, are mentioned. The article also lays emphasis on the work's translation technique and the vocabulary.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E Posta: muratkuchuk@yahoo.com.tr

Anahtar Kelimeler: *Old Anatolian Turkish, Quran, Interlinear Quran, Morphology, Translation.*

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesinin imlâ ve ses bilgisi özelliklerini ele alan makalemiz, *Türkoloji* dergisinin XVI. cildinde yayımlanmıştı. Çalışmanın devamı niteliğindeki ikinci bölümünü oluşturan bu yazımızda ise söz konusu eserin yapı bilgisi özellikleri incelenecek, eserin tercüme tekniği ve söz varlığı üzerinde durulacaktır.

Eski Anadolu Türkçesinin türetme ve çekim ekleri üzerine hazırlanan farklı çalışmalar (Gülsevin 1997); (Tarama 1996); (Adamović 1985) bulunmakla birlikte bugüne kadar yapılan çalışmalarda, dönemin türetme ve çekim ekleri eldeki sınırlı verilere göre işlenmiş, eklerin fonksiyonlarını ve kullanım alanlarını gösteren örneklerle gerektiği kadar ulaşılamamıştır. Bu durum biraz da seçilen metinlerin konularıyla ilgilidir. Yalnızca edebî nitelikli eserlere dayalı bir çalışmada eklerin işlevleri, yeterince tespit edilememektedir. Dinî, felsefî ya da fen bilimleri konulu eserlerde zaman zaman ilgi çekici işlevlere, kullanım alanlarına rastlanabilmektedir. Bu bakımdan eski tarihli olan ve dinî, ahlâkî ve felsefî özellikler taşıyan elimizdeki bu satır arası Kur'an tercümesinin yapı bilgisi ile ilgili özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesine gerek duyulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi gramerine katkı sağlayacak olan bu çalışmada, türetme ve çekim eklerinin farklı kullanımları ve fonksiyonları örneklerle ele alınıp incelenecektir. Burada daha çok Arapça söz varlığını karşılarken kelime kök ve gövdelerine getirilen, farklı fonksiyon ve anlamda kullanılan türetme eklerine ve dönemin karakteristik özelliğine aykırı düşen çekim eklerinin biçimlerine değinilecektir.

I. ESERİN YAPI BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

1.1. Türetme Eklerinin Farklı Fonksiyonlarda Kullanımları

1.1.1. -AsI: Metinde Kur'an'daki Arapça söz varlığını karşılamak üzere *-ası/-esi* sıfat-fiil eki, kalıcı isim olarak 'giyecek' ve 'yiyecek' adları türetmiştir: *giy-esi eyleşüz* 76b/3 (krş. *kisve* < اكسوهم); *giy-esi-leri* 359a/1 (krş. *libās* < لباسهم); *ye-yesi* 267b/4 (krş. *ekl* < اكلها).

1.1.2. -cI: *ekin-ci-leri* 'ekin eken' 555b/5 (krş. *zürrāa* < زراة); *yardım-cı* 119a/7 (krş. *enşārin* < انصار).

1.1.3. -DAn: *girçek-den* 'gerçekten' 101a/6 (krş. *hakḳ-an* < حق).

1.1.4. -daş: *ad-(d)aş* 'adaş' 331b/1 (krş. *semiyyen* < سميًّا); *karın-daş-ı* 'kardeş' 330a/3 (krş. *eḥāhu* < اخاه); *sır-daş* 'sırdaş' 64a/1 (krş. *biṭāneten* < بطانة); *yaş-daş* 'yaşıt' 629a/7 (krş. *etrāben* < اترابًا); *yol-daş* 'yoldaş' 83b/2 (krş. *karīnen* < قريئًا).

1.1.5. -DUR: *yalan-dur-dı* 'uydurmak' 236a/5 (krş. *iftirā* < افترا)

1.1.6. -IcI: *bil-ici* 5b/2 'bilen' (krş. *alīmūn* < عليم); *şaklay-ıcı-lar* 'gözetleyici' 634a/3 (krş. *hāfiẓīn* < حافظين); *şor-ucı* 'soru soran' 248a/3 (krş. *sā'ilīn* < سائلين); *tal-ıcı* 'dalğıç' 492b/2 (krş. *gāvvaş* < غواص); *tap-uçı-sına* 'hizmetçi, köle' 320b/2 (krş. *fetā-hu* < فتاه); *yarad-ıcı* 'yaratan' 468b/4 (krş. *hālīk* < خالق); *yaz-ıcı* 'kâtip, yazıcı' 46b/5 (krş. *kātīb* < كاتب).

1.1.7. -lıq: *toğ-lıq-dur* 'gıda' 367a/6 (krş. *sıbg* < سبغ)

1.1.8. -lu: *borç-lu* 'borçlu' 46b/1 (krş. *zū* 'üsretin' < ذوعسرة); *kut-lu* 'mübarek, kutlu' 150a/5 (krş. *mübārek* < مبارك); *şağış-lu* 'sayılı' 313a/7 (krş. *adeden* < عددًا); *yazuğ-lu-lar* 'günahkâr' 276b/6 (krş. *mücrimīn* < مجرمين).

1.1.9. -mAK: *boşan-mağ* 'avratlara müt'a vèrühüz 'boşanmış' 38b/2 (krş. *muṭallaḳāt* < مطلقات); *gey-mek kılmadı* 'takviye etmek' 65a/3 (krş. *müsevvimīn* < مسؤمین).

1.1.10 -sUZ: *dilsüz davarlar* 'hayvan' 360a/6 (krş. *behīme* < بهيمة); *dilsüz* 'dilsiz, lâl' 291a/6 (krş. *ebkem* < ابكم); *gözsüz-leri* 'kör' 125b/5 (krş. *ekmeh* < الاكمه); *şu-sız kişî* 'susamış' 380b/6 (krş. *zamān* < ظمان).

1.2. Fiil Çekiminde Kullanılan Şahıs Eklerinin Farklı Görünümleri

Bu bölümde, metinde zaman eklerinin çekiminde görülen şahıs eklerinin farklılıklarını tasnif ederek vereceğiz. Burada dikkati çeken en önemli özellik, zaman eklerine gelen şahıs eklerinin hem zamir kaynaklı hem de iyelik kaynaklı olarak aynı zaman çekimine değişik örneklerde eklenmesidir.

1.2.1. Geniş Zamanın Olumlu Çekimi

1. tekil şahıs

-ben ~ -men/-ven: *bakar-ben* 256b/7; *ögüt vèrür-ben* 237b/5; *yaradur-men* 5b/2

-Am: *bilür-em* 398b/6; *görür-em* 247b/4; *umar-am* 397b/3

-In: *azdurur-ın* 494a/5; *oğur-ın* 268a/1; *ögüt vèrür-in* 161a/2

-im: *şanar-ım* 242b/4

2. tekil şahıs

-sen: *bilür-sen* 126b/6; *görür-sen* 583a/7

-sIn: *bilür-sin* 241b/7; *olur-sın* 22a/2

-siñ: *‘aziz eyler-siñ* 51b/6; *helāk eyler-siñ* 173b/4

3. tekil şahıs Ø: *gelür* 54b/2; *getürür* 70a/2; *sevinür* 232b/5; *söndürür* 117b/7; *yağdurur* 544b/7; *yetiştir* 71b/4

1. çoğul şahıs

-biz: *bağışlar-biz* 175a/7; *döner-biz* 168b/1; *oğur-biz* 56a/1

-Uz: *büker-üz* 355a/3; *korğar-uz* 625a/6; *indürür-üz* 160a/7

-vüz: *gösterür-vüz* 272a/4

2. çoğul şahıs

-sIz: *azar-sız* 221b/7; *döner-siz* 39a/2; *keser-siz* 428b/4; *tapar-sız* 382b/7

3. çoğul şahıs

-IAr: *bakar-lar* 452a/7; *düzer-ler* 404a/4

1.2.2. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

1. tekil şahıs

-mAz + ben ~ men: *aşşı eylemez-ben* 256a/4; *korğmaz-ben* 137b/6; *olmaz-men* 134a/7; *sürmez-men* 398b/7

-em: *istemez-em* 391a/5; *yitürmez-em* 74b/6

-In: *istemez-in* 139a/3; *ögütlemes-in* 467a/5; *şanmaz-ın* 317a/6; *tapmaz-ın* 618b/5

-im: *istemez-im* 402a/3

2. tekil şahıs

-sen: *uymaz-sen* 21b/7; *yetişmez-sen* 303a/1

-sIn: *bilmez-sin* 210b/5; *bulmaz-sın* 171a/5

3. tekil şahıs Ø --

1. çoğul şahıs

-biz: *inanmaz-biz* 238b/5; *komaz-biz* 318b/4; *yitürmez-biz* 177a/1; *yükletmez-biz* 370b/5

-Iz: *şıvarabilmez-iz* 416b/1; *şorulmaz-ız* 21a/1

-Uz: *tapmaz-uz* 495b/6; *yedürmez-üz* 625a/5

2. çoğul şahıs

-sIz: *ağlamaz-sız* 570b/2; *aşmaz-sız* 235b/3; *bilmez-siz* 23a/3; *ögütlenmez-siz* 372b/3

3. çoğul şahıs

-IAr: *bilmez-ler* 2b/7; *şaklaşmaz-lar* 31b/6

1.2.3. Belirli Geçmiş Zamanın Çekimi

1. tekil şahıs

-m: *dédi-m* 127a/1; *deldü-m* 322a/5; *doğurdu-m* 53a/2; *korçıtıdı-m* 643b/1

2. tekil şahıs

-sen: *bildi-sen* 311a/5; *kırtıldı-sen* 416b/6

-ıj: *çeküşdü-ıj* 235b/7; *çoğaltdı-ıj* 236a/1

3. tekil şahıs Ø --

1. çoğul şahıs

-k/-kç: *bağısladı-k* 329b/6; *bırakdu-k* 109a/3; *bildü-k* 277b/4; *indirdi-k* 626a/3

2. çoğul şahıs

-sIz: *dèdi-siz* 140a/5; *eyitdi-siz* 140a/4; *çıkarıldı-siz* 62b/4; *kıaldı-siz* 440b/7

-ŋUz: *bildü-ŋüz* 10a/1; *durdu-ŋuz* 374b/1

3. çoğul şahıs

-IAr: *sèzdi-ler* 346b/1; *yalanladı-lar* 208b/4

1.2.4. Belirsiz Geçmiş Zamanın Çekimi

1. tekil şahıs

-ben ~ -men: *yaratmış-men* 417b/2

-Am: *götürmüş-em* 252a/1; *unutmuş-am* 320b/6

2. tekil şahıs

-sen: *sürülmüş-sen* 495a/1

-sin: *rağmet eylemiş-sin* 505b/4; *sürülmüş-sin* 278b/1

3. tekil şahıs Ø --

1. çoğul şahıs

-biz: *oturmuş-biz* 110b/7; *yarağlamış-biz* 101a/6

-uz: *mağrüm olmuş-uz* 579a/6

2. çoğul şahıs

-siz: *imān getirmiş-siz* 121b/2

1.2.5. Gelecek Zamanın Çekimi

1.2.5.1. Gelecek Zamanın -acağ/-ecek Çekimi

1. tekil şahıs

-ben ~ -men: *bırağ-acacağ-men* 183b/2; *getür-ecek-men* 535a/4; *yaz-açağ-men* 174a/2

-im: *helāk èd-eceg-im* 638b/3

-in: *givir-eceg-in* 621b/7; *givür-eceg-in* 621b/3

2. tekil şahıs

-sin: *gör-ecek-sin* 608b/6; *öl-ecek-sin* 499a/6

3. tekil şahıs Ø --

1. çoğul şahıs

-biz: *dön-ecek-biz* 527b/6; *gider-ecek-biz* 534b/7; *yaz-acağ-biz* 72/6

-ız: *ol-acağ-ız* 304b/1

-Uz: *dad-acağ-uz* 482b/7; *indür-eceg-üz* 619b/4; *okut-acağ-uz* 639a/1

2. çoğul şahıs

-siz: *bil-ecek-siz* 500a/6; *gör-ecek-siz* 438a/1

-sız: *kaçıt-acağ-sız* 476b/2; *şorıl-acağ-sız* 530b/1

-siñüz: *gör-ecek-siñüz* 244a/1

3. çoğul şahıs

-lar: *bil-ecek-ler-dür* 512a/7; *kāfir olacağ-lar-dur* 333a/1

1.2.5.2. Gelecek Zamanın -ısar/-iser Çekimi

Metinde gelecek zamanı karşılamak üzere kullanılan ek, daha çok -*acağ/-ecek*'tir. Bunun yanı sıra, Eski Anadolu Türkçesinin diğer metinlerinde sıkça görülen -*ısar/-iser* ekinin bütün şahıslardaki çekimlerine eserde rastlanmamıştır. Bu ekin şahıs eklerine göre çekiminin metindeki örnekleri şunlardır:

3. tekil şahıs: ... *rahmet èd-iser-dür* Tañrı Ta'âlâ ... 205b/3; ... sizden özge kavm *getür-iser-dür* ... 239a/3; ... sizi yarattı ve sizi *öldür-iser-dür* ... 230b/3; ... mekr ki bir kavme *doğun-ısar* habersiz... 556b/4; ... *vèr-iser-dür* Tañrı Ta'âlâ bize kereminden ... 203a/5.

1. çoğul şahıs: ... *azāb èd-iser-üz* iki kez ... 210b/6

1.2.6. Farklı Görevlerde Kullanılan -a/-e- Emir/İstek Ekinin Çekimi

1. tekil şahıs

-men: *gör-e-men* 508b/7

-A: *adl èd-e-m* 522a/1; *muñi' ol-a-m* 512a/1

2. tekil şahıs

-In: *eyid-e-sin* 341a/4; *korğ-a-sın* 455b/4

-sıñ: *bul-a-sıñ* 111a/7

3. tekil şahıs Ø --

1. çoğul şahıs

-biz: *sür-e-biz* 318b/3

-vUz: *kıł-a-vuz* 539b/1; *ķoy-a-vuz* 162a/1; *terk èd-e-vüz* 447b/4

2. çoğul şahıs

-sIz: *ögütlen-e-siz* 375a/4; *yıg-a-sız* 270b/5

-siñüz: *yètiş-e-siñüz* 75b/5

3. çoğul şahıs

-IAr: *dön-e-ler* 221a/5; *şatun al-a-lar* 11b/5

1.2.7. İmek Ek-Fiilinin Çekimi

Metinde *imek* ek-fiilinin geniş zaman, geçmiş zaman ve şart çekimindeki şahıs ekleri, yukarıda yer alan esas zamanlardaki şahıs ekleriyle aynı biçimdedir. Sadece geniş zaman çekiminde görülen farklılığı aşağıda örneklendirerek vermeyi uygun bulduk. Öte yandan metinde bir örnekte *i*-fiilinin eski biçimi olan *er-* şekli de görülmektedir: *erse* 'ise' 614b/4.

1.2.7.1. Geniş Zaman

1. tekil şahıs

-men: 'āķır *ķarı-men* 563a/6; *ben berī-men* 222b/7; *ben doğru yol üstine-men* 134b/1; *ben ferişte-men* 133a/7; *ben mālīk degül-men* 110b/7; *ben müsülmānlardan-men* 229a/1; *ben sizüñ bile-men* 183b/1.

-in: *degül-in* 272b/1

2. tekil şahıs

-sen: *sen anlar ķatında degüldi-sen* 54a/5; *sen anlar üstine raķībidi-sen* 127a/2; *sen anuñ üstüney-idi-sen* 21a/6; *sen gāyetde bilici-sen* 126b/7; *sen ķorķıdıcı-sen* 263a/4.

-siñ: *ķadir-siñ* 51b/7

-sIn: *azgünlıkda-sın* 259b/2; *bilici-sin* 125a/7; *münezzeh-sin* 5b/6; *ķayırlusı-sın* 368a/7; *raķmetlürak-sın* 253a/4; *sen şefķatlü-sin* 590b/4;

yalancı-sın 294b/7; yarlıgayıcı-sın 274a/5; yègrek-sin 353b/5; yüce-sin 353b/3.

1.2.8. Gereklik Kipi

Metnimizde görülen gereklik kipinin kullanımı, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen *-sa gerek* kalıbıdır. Burada fiilin hangi şahıs tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ekler, *-sa* şart ekinin üzerine gelmektedir. *gerek* sözcüğü burada bir çekimden ziyade tarz ifade etmektedir.

1. tekil şahıs Ø --

2. tekil şahıs

-sağ gerek: pes rāzī ol-sağ gerek 643b/7

3. tekil şahıs

-sA gerek: cezāsın vèr-se gerek 14b/2; dad-sa gerek 73a/6; eyit-se gerek 21a/2; ol-sa gerek 72b/3.

1. çoğul şahıs

-sevüz gerek: cezāsın vèr-sevüz gerek 67a/7; givir-sevüz gerek 82a/1; gönendür-sevüz gerek 238a/2.

2. çoğul şahıs

-sAñUz gerek: añ-sañuz gerek 37b/1; dur-sañuz gerek 31a/4; hıyānet eyle-señüz gerek 28a/4; hāzretine dur-sañuz gerek 31a/4; işit-señüz gerek 73b/2; şına-sañuz gerek 73b/2.

3. çoğul şahıs

-sAIAr: dur-salar gerek-dür 235b/2; gālib ol-salar gerek 349b/6; gir-seler gerek 77b/1; gör-seler gerek 178b/3; götür-seler gerek 426b/1; hāzır ol-salar gerek 480b/3; rücū' ét-seler gerek 512b/7; şorul-salar gerek 426b/2; var-salar gerek 7a/6.

Metinde dikkati çeken en önemli özelliklerden biri de, bugün fiil kök ve gövdelerine gelerek bir işin gerçekleşmesinin gerekli olduğunu anlatan *-malı/-meli* ekinin fonksiyonunu karşılayan *-mağ/-mek gerek* kalıbının yer aldığı örneklerdir. Bu durumda herhangi bir şahıs çekimi yoktur; ancak *-mağ/-mek gerek*, cümlenin öznesine bağlıdır.

-mAK gerek:

... *şaklaş-mağ gerek* dört ay eger kıayıp andlarından dönseler ... 35a/3

... *duş-mağ gerek* yahşılığ bile yâ şalıvêr-mek gerek ihsân bile ... 35b/2

... nice *göm-mek gerek* kıardaşı tenini ... 111b/2

... duşmağ gerek yahşılığ bile yâ *şalıvêr-mek gerek* ihsân bile ... 35b/2

Ancak metinde bir örnekte *-mağ/-mek gerek* gereklik kipinin 1. çoğul şahısta çekimi görölmektedir.

... dağı biz barçamız *hazer eyle-mek gerek-biz* ... 396b/2

Bunun yanı sıra metinde *-a* emir/istek ekiyle *gerek* kelimesinin birlikte kullanıldığı gereklik kipi örnekleri de bulunmaktadır.

-alar gerek: ... kendüleri Tağrı Ta‘âlâ hâzretine *dur-alar gerek* ... 40a/6

-dur/-dür bildirme ekiyle birlikte kullanılan *gerek* kelimesi, burada gelecekte bir işin kesin gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu tür kalıpların çokluğu, Kur’an’da yer alan Arapça ifadelerin birebir tercüme edilmesinden kaynaklanmaktadır.

... dağı anlara ulu ‘azâb *var-dur gerek* ... 207a/1

1.2.9. Emir İstek Ekinden Sonra Gelen Şahıs Ekleri

1. tekil şahıs

-AyIn: *aş-ayın* 338b/5; *bildür-eyin* 336a/3; *boğazlay-ayın* 406a/7; *emîn mi eyley-eyin* 255b/3; *gör-eyin* 42b/7; *haber vèr-eyin* 322a/4; *kılavuzlay-ayın* 596a/4; *şabr èd-eyin* 258a/5; *secde mi eyley-eyin* 306a/5; *uy-ayın* 321a/3; *var-ayın* 373b/2.

Ancak metnimizde bir örnekte emir-istek 1. tekil şahsın çekiminde *-ayın/-eyin* eki üzerine *-man/-men* zamir kaynaklı ek gelmiştir: *‘azâb èd-eyin-men* 406a/6.

2. tekil şahıs

-Gİl: *‘alâmet kııl-ğıl* 53b/6; *ağ-ğıl* 125b/1; *bil-ğıl* 43a/3; *imâm kııl-ğıl* 393a/1; *kııl-ğıl* 43a/2; *muñî‘ kııl-ğıl* 19a/4; *uy-ğıl* 139a/3.

3. tekil şahıs

-sUn: *al-sun* 248b/1; *and içme-sün* 377b/2; *bağma-sun* 242a/5; *bağla-sun* 357b/6; *emzür-sün* 603a/1; *ğit-sün* 248b/1; *öğütlen-sün* 391b/6; *şığın-sun* 202a/3.

Metinde emir 3. tekil şahıs eki, genellikle yuvarlak ünlülü olarak *-sun/ -sün* şeklinde fiil kök ve gövdelerine eklenirken, birkaç örnekte de dudak uyumuna bağlı olarak *-sın/-sin* biçiminde eklenmiştir.

hidāyet vēr-sin 59b/3; *şığın-sın* 587a/1; *tap-sın* 120b/4

1. çoğul şahıs

-alık: *al-alık* 517a/2

-AlUm ~ AlUη: *bırak-alum mı* 167b/4; *bırak-aluη* 338a/5; *getür-elüm* 337b/2; *götür-elüm* 426a/7; *istey-elüm* 56a/5; *işley-elüm* 447a/7; *harāc vēr-elüη* 323b/6; *otur-alum* 208a/4; *şirk getürmey-elüη* 56b/3; *uy-aluη* 553a/4; *varmay-alum* 337b/4.

Metinde *-elüη/-aluη* emir birinci çoğul şahsın çekiminde bir örnekte ekin dar-düz ünlülü biçimi yer almaktadır: *getür-elüη* 398b/5.

2. çoğul şahıs

-η/-ηUz/-ıηuz/-UηUz: *ayıblama-ηuz* 557b/2; *baruşdur-uηuz* 557a/2; *bırığ-uηuz* 248b/1; *çağırma-ηuz* 557b/2; *dē-η* 431a/4; *eksi-η* 443b/7; *eksiltme-ηüz* 574a/2; *īmān getür-üηüz* 581a/4; *korğma-ηuz* 555a/5; *şakın-uη* 586a/6; *şaklaş-ıηuz* 566b/3; *şavaş-ıηuz* 557a/3; *tağıl-uη* 598a/2.

3. çoğul şahıs

-sUnlAr: *agla-sunlar* 207b/1; *and iç-sünler* 125a/2; *buyur-sunlar* 62a/2; *çekişme-sünler* 364a/7; *çıkarma-sunlar* 38b/1; *ibādet eyle-sünler* 649b/4; *emzür-sünler* 36b/3; *gönen-sünler* 433b/2; *örtün-sünler* 459a/6; *şığın-sunlar* 70a/1.

Metinde *-sunlar/-sünler* emir üçüncü çoğul şahsın çekiminde bir örnekte ekin dar-düz ünlülü biçimi yer almaktadır: *sevin-sinler* 224b/5.

1.3. Durum Eklerinin Fiillerle Kullanımında Görülen Farklılıklar

Metnimizde bugünkü yazı dilinde veya Eski Anadolu Türkçesinin diğer metinlerinde yer alan fiillere gelen durum ekleri, bu eserde farklılık gösterir. Bu farklılık, hem tercümeden hem de fiillerin metindeki anlamlarının bu farklı durum eklerinin gelişinde etkili olmasından kaynaklanmaktadır.

1.3.1. -ı/-i belirtme durumu

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere yönelme durumu veya araç durumu ekleriyle kullanılması gereken fiiller, bu örneklerde belirtme durumu ekiyle kullanılmıştır.

(-i) ér-: ... dağı *kāfirler-i* yıldırım *ér-di* ... 240b/3, 4

(-i) evlen-: ... ‘*avratların-ı evlen-mek* haramdur size ... 458b/2

... dağı *evlen-mez* illā zinā eden *eriyā müşrikler-i* ... 375b/1

... er *evlen-mez* illā zinā edici ‘*avratı* yā müşrik ‘*avrat-ı* ... 375a/7

... ey imān getirenler kaçan *evlen-señüz* mü`mine ‘*avratlar-ı* ... 456b/7

... yazuk yokdur *anlar-ı evlen-mekde* mihrlerin versonñüz ... 594a/7

(-i) hidāyet eyle-: ... biz vèrdüğüdi Mūsā'ya Tevrāt'ı dağı *anı hidāyet eyle-dükdi* ... 298b/4

(-i) kaçd eyle-: ... *kaçd eyle-mese yamanlıg-ı* Tanrı Ta‘ālā yazuklar bağışlayıcıdır ... 106b/3

(-i) ri‘āyet ét-

... dağı anlar kim *emānetlerin-i* ve ‘*ahdlerin-i ri‘āyet éd-erler* ... 366b/1

(-i) sög-: ... *sög-meñüz* ol *kişiler-i* taparlar Tanrı'dan özgeye ... 142a/2

(-i) tap-: ... dağı *tap-mazlar özlerin-i* ‘azābdan kırtarıcı ... 100b/3

... kaçan *tap-sañuz kāfirler-i* şavaşda boyunların vuruñuz ... 547a/5

(-i) ur-/vur-: ... meyl étđi *anlar-ı vur-mağa* vurđı sağ eliyile ... 485b/2

... pes ‘avratı çağırıp ilerü geldi elile *yüzün-i ur-dı* ... 563a/6

... pes vahy eyledük Mūsā'ya ki *vur*‘aşāñ bile *deñiz-i* ... 396b/6

... pes *vur deñiz-i* anlariçün kıru yol olur ... 339b/1

... *vur* dèdük ‘aşāñ bile *taş-ı* ... 175a/1

1.3.2. -a/-e yönelme durumu

Metinde aşağıdaki örneklerde fiiller, bugünkü yazı dilinden farklı olarak yönelme durumu ekiyle kullanılmıştır. Burada belirtilmesi gereken bir durum da bu fiillerin almış oldukları durum ekleri metinde çeşitlilik arz eder, yani daima yönelme durumu ile kullanılmazlar.

(-a/-e) bağışla-

... pes *biz-e* günâhumuz *bağışla* dağı bize merhamet eyle ... 374a/5

(-a/-e) cimâ' ét-

... *anlar-a cimâ' ét-memişdür* özlerinden burun ins velâ cin ... 576a/2

(-a/-e) cimâ' eyle-

... *cimâ' eyle-memişdür anlar-a* özlerinden burun ne ins velâ cin ... 576b/7

(-a/-e) çıkar-

... ister ki *siz-e çıkar-a* yerünüzden cāzūlūgıla ... 395a/5

(-a/-e) evlendür-

... dağı *anlar-a evlen-dürdük* hūri kızlarımı ... 565b/7

... Zeyd'ūj 'arzi dükendi 'avratından *sağa evlen-dürdük* biz anı... 455b/5

(-a/-e) gider-

... dağı Tağrı *sünnetin-e gider-ici* tapmazsın ... 554a/7

(-a/-e) girçekle-

... ben size Tağrı Ta'âlâ resūli-men *girçekle-yici-men* ileyümce gelen *Tevrât-a* ... 595b/4

(-a/-e) gör-:

... pes ol vaqt ki iki çeri *biri birin-e gör-di* ardına döndi kaçdı ... 188b/7

(-a/-e) kâfir ol-

... şunlar anlardur kim *kâfir ol-dılar Çalab'ların-a* ... 262b/5,6

(-a/-e) koy-

... Tağrı Ta'âlâ halkūj günâhlarına göre 'azâb étseyidi hiç *koy-mazdı* *yêr üstin-e* bir cānavar ... 289a/2

(-a/-e) tesbîh ét-:

... *tesbîh ét-er aña* anlar içinde gündüzlerde ve gecelerde ... 380a/7

Yukarıdaki örneklerde geçen fiillerin almış olduğu durum eklerinde, (-a/-e) *evlen-* veya (-i/-i) *evlen-* ikili biçimlerine rastlamak mümkündür.

1.3.3. -da /-de kalma durumu

Aşağıdaki örnekte -*da* kalma durumu eki, alışılmışın dışında -*a* yönelme durumu eki fonksiyonunda kullanılmaktadır.

(-da/-de) **al-**: ... biz anları *ayağlarımız altın-da al-alık* ... 517a/2

1.3.4. -dan/-den çıkma durumu

... dağı beni *şâlihler-den yetişdür* dedi ... 260a/7

... ey bizüm atamız ölçü *biz-den men' oldı* ... 255b/1

... oğur sizi tâ *yarlıgaya günâhlaruuz-dan* ... 270b/3, 4

1.4. Tasvirî Fiillerin Yapısı ve Kullanımları

1.4.1. bilmek yeterlik fiili: Metinde, yeterlik fiilinin olumlusu -a/-e *bilmek* veya Eski Türkçenin -u/-ü *umak* yeterlik fiiline analogi olarak -u/-ü *bilmek* biçimleri yer almaktadır.

-a/-e bilmek:

aşşı édebilürler mi 397a/5; *gider-e bil-ür mi-siz* 510a/2; *gör-e bil-selerdi* 24b/2; *şefâ'at édebile* 41b/2; *yardım édebilürler mi* 398a/2.

-u/-ü bilmek: *şaklay-u bil-ür misin* 390a/3; *şabr eyley-ü bil-ür* 26a/1

-mağ/-mek bilmek:

Metnimizde, özellikle bir işin “aşırı yapıldığını” veya “sonuca ermez bir şekilde sürdüğünü” anlatmak için bugünkü Türkiye Türkçesinde *doymak bilmez, yorulmak bilmez, susmak bilmez, tükenmek bilmez..* vb. örneklerde görüldüğü üzere -*mağ/-mek* mastar ekiyle birlikte kullanılan *bil-* fiilinin olumsuzu, özel bir görünüş sergilemektedir.

'âciz eyle-mek bil-mez-siz 427b/4; *berkdür-mek bil-mezdür* 191a/1; *depren-mek bil-mese* 624a/4; *dut-mağ bil-mez* 473b/7; *fehm eyle-mek bil-mezler* 89b/3; *gör-mek bil-mez* 381a/2.

1.4.2. Süreklilik fiili

Metinde *dur-* süreklilik fiili, asıl fiile -i/-i ve -up/-üp zarf-fiil ekleri ile eklenmektedir. Bu durumda zarf-fiil eki, asıl fiille dudak uyumuna aykırıdır.

bağ-up dur-alar 482a/6; *dur-up dur-urlar* 554b/3; *kağıd-ı dur-urlar* 396b/1.

Ayrıca bu yapının *-updur/-üpdür* biçimlerinde ise belirsiz geçmiş zamanı karşıladığı görülmektedir.

Öte yandan *dur-* süreklilik fiili *-dur/-dür* şeklinde isimlere gelerek bildirme eki görevini yüklenmiştir.

1.4.3. Tezlik fiili

vér- fiili, metinde *dur-* süreklilik fiili gibi daima asıl fiile *-ı/-i* dar-düz ünlülü zarf-fiil eki ile eklenmektedir:

eyd-i vér-mezler 43a/6; *göster-i vér-* 313a/5; *koy-ı vér-ünüz* 36a/3; *şal-ı vér-e-siz* 547a/6; *uy-ı vér-diler* 265a/2; *uy-ı vér-dünüz* 272a/7.

1.4.4. kal-

Metinde *kal-* fiili Türkçe kelimelerle birleşik fiil oluştururken Arapça alıntı isim köklerine gelerek birleşik yapı da oluşturmaktadır.

durup kal-urlarıdı 524a/6; *gerü kal-anlar* 552b/1; *görmez kal-duş* 545a/2.

Arapça alıntı isim kökleri ile *kal-* yardımcı fiilinden oluşturulan birleşik fiiller:

‘acebe kal-urduşuz 579a/6; *bāhit kal-a* 610b/2; *bāķī kal-anlardan* 410a/1; *dāyim kal-ursız* 532b/5; *hasretde kal-dı* 318a/1; *vereşeye kal-sa* 78a/6

Metinde *kal-* fiilinin *-maz/-mez* geniş zaman olumsuz ekli biçimleriyle oluşturulan birleşik fiiller de yer almaktadır. Burada *kal-* fiili, daha çok “(bir) durumda olmak” anlamındadır. Arapça metinde, genellikle olumsuz geniş zaman kalıbına denk düşen yerlerde bu ifade biçimi geçmektedir.

... nesne *bil-mez kal-ur* ... “...bilemez duruma gelmek” 290b/1

... nesne *getür-mez kal-dı* ... “...nesne getiremez durumda olmak” 467b/4

... nesne *gèrü kıoya bil-mez kal-dı* ... “...koymaz durumda olmak” 467b/4

... hiç yola varmağa *güçleri yet-mez kal-urdu* ... “...güçleri yetmez durumda olmak” 480a/2

... *gör-mez kal-duñ* illā evlerini ... “göremezsın” 545a/2

Metinde *kal-* fiili ile oluşturulan birleşik fiillerin diğer kullanımı ise; *-up/-üp kal-* biçimleridir. Burada *-up/-üp* zarf-fiil eki, zarf görevinden ziyade kalıplaşarak *kal-* yardımcı fiili ile birleşik yapı oluşturmuştur.

... gözler göge *dikil-üp kal-a* ... 630a/4; ... pes *dur-up kal-urdu* deniz yüzünde ... 524a/6; ... pes elin biri birine *ver-üp kal-dı* ... 318a/1; ... *uyuklay-up kal-dılar* mağaralarında ... 315b/5.

Metnimizde, diğer Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen *gör-* ve *gel-* tasvirî fiillerinin biçimleri bulunmamaktadır.

1.5. Zarf-fiil Ekleri

Bu başlık altında üzerinde çalıştığımız eserde örnekleri bulunan, ancak diğer Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülmeyen *-ğanda/-gende* zarf-fiil ekini ele alıp inceledik.

1.5.1. -ğanda/-gende zarf-fiil eki

Metinde zarf-fiil eklerinde dikkati çeken en önemli özellik, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yer almayıp bu eserde kullanılan *-ğanda/-gende* zarf-fiil ekinin *-dığında/-diginde* zarf-fiil ekinin yerine kullanılmasıdır. Bu ek, daha çok Çağatay sahası metinlerinde görülmekte, bugünkü Özbek Türkçesinde de zarf-fiil eki (Öztürk 1997: 241) olarak kullanılmaktadır. Metnin iç yapısı bakımından bu ekin fonksiyonunu cümle örnekleriyle ortaya koymaya çalıştık.

... dañı cimā^c eylemenüz ^c avratlarıñuzla siz *i^c tikāf eyle-gende* ... 28b/1

... dañı size ol davarlarda zinet vardur *rāñat ol-ğanda* ... 282b/6

... pes zıkr eyleñüz Tañrı Ta^c ālā Müzdelife'ye *var-ğanda* ... 30b/2

... söyleyeçekdür halka beşikdeyiken *koça ol-ğanda* dañı ... 54b/1

... ve bizüm *cānumuz al-ğanda* yañşılar birle durğur ... 74b/4

... yolları yaratdı ola kim siz *gez-gende* yollar bulasız ... 283b/7

Metinde *-ğan/-gen* sıfat-fiil ekinin üzerine eklenen *-dan/-den* çıkma durumu eki ile oluşturulan *-ğandan/-genden* zarf-fiilinin kullanımı Eski

Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça rastlanan bir durum olmayıp daha çok Doğu Türkçesi özelliğidir. Eserde bu türden yapılara ait örnekler aşağıda verilmiştir.

... buyurur mı size kâfir olmağı siz müsülmân *ol-ğandan sonra* ... 58b/6

... kâfir oldılar ĩmân *getür-genden sonra* ... 59b/4

... nesneye şaparsız ben *öl-genden sonra* ... 19b/6

... yerleri ölüp yâbis *ol-ğandan sonra* ... 24a/5

... yüz kaytarurlar Taşrı hükmini *bil-genden sonra* ... 113b/7

Ancak aşağıdaki örnekte hece başı ve sonu *ğ/g* sesinin düşmesiyle ortaya çıkan *-andan/-enden* eki, Eski Anadolu Türkçesinin *-an/-en* + *-dan/-den* ekleriyle oluşmuş bir biçim olmayıp *g* sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan bir türevidir. Çünkü *-andan/-enden sonra* biçimi burada, Doğu Türkçesinin lehçelerinde görülen *-ğan/-gen* “-duk/-dük” sıfat-fiilinin görevini üstlenmiştir.

... eydile anlara kâfir mi olduñuz *ĩmân getür-enden sonra* ... 62a/6

1.6. Sıfat-fiiller

1.6.1. -ğan/-gen sıfat-fiil eki

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve bugünkü yazı dilindeki *-ğan/-gen* eki, genellikle fiillere gelerek bir işi sürekli yapan ve bir işin sürekli olduğunu anlatan isimler türetir. Ancak metinde *-ğan/-gen* eki fiil kök ve gövdelerine gelerek *-duķ/-dük* sıfat-fiilin görevinde kullanılmıştır. Bugünkü Özbek Türkçesinde ve Uygur Türkçesindeki *-ğan/-gen* sıfat-fiil eki, hem *-an/-en* hem de *-duķ/-dük* sıfat-fiil ekini karşılar (Öztürk 1997: 222). Metinde *-ğan/-gen* sıfat-fiil ekinin yanı sıra *-duķ/-dük* sıfat-fiilinin çekimli biçimleri de yer almaktadır.

... berâber olur mı *bil-gen* kişiler bile *bilme-gen* kişiler ... 497a/2

... eyitdi Taşrı Ta' âlâ ben bilür-men siz *bilme-gen* nesneyi ... 5b/4

... kâfir oldılar Taşrı Ta' âlâ *indür-gen* kitâba ki Ķur'an'dur ... 13b/4

... ol vaķt kim geldi anlara özleri *bil-gen* kimse ki nebîdür ... 13b/3

... şaleb edinñüz Taşrı Ta' âlâ üstünñüze *yaz-ğan* nesneyi ... 28a/6

... Tañrı Ta‘ālā ğāfil degildür siz *işle-gen* işlerden ... 11a/5

1.6.2. -ar/-er

-ar/-er eki bugünkü yazı dilinde sıfat-fiil olarak cümlede kullanılmaz, ancak bu metinde bir örnekte -an/-en sıfat-fiili görevinde “fiili gerçekleştiren özneyi” nitelemektedir.

... eyit yā Muḥammed men şapmaz-men baña vahy olan Qur‘ân'da ḥarām nesne *yey-er* kişiye ... 148a/3

1.6.3. -ğa/-ge:

-acağ/-ecek sıfat-fiili görevinde tek bir örnekte geçmektedir.

... daḥı kılmacağıün seni ‘alāmet kıyāmet *ḥağ ol-ğa* ḥalka ... 42b/5

1.6.4. -duğuz/-dügüz

Metinde -duğ/-dük sıfat-fiil ekine eklenen iyelik ekleri, kimi örneklerde -ğuz/-ğüz şeklinde değil de Anadolu ağızlarında görülen -uz/-üz biçiminde çekimlenmektedir.

... dönderür sizi imān *getür-dügüz-den* şoñra ... 61a/7

... ehlüñüze *yedür-dügüz* yemekden ... 121b/5

1.7. Çatı Ekleri

Metnimizde Türkçenin yapısı açısından dikkati çeken en önemli özelliklerden biri de, Kur’an’daki Arapça fiillerin çatılarını karşılamak üzere Türkçe fiil kök ve gövdelerine getirilen çatı eklerinin dizilişi ve görevleridir. Bugünkü yazı dilinde, üst üste gelmeyen bazı çatı eklerine bu eserde rastlamak mümkündür. *öldirnil-*, *verinil-*, *gözükdiril-* gibi yapılar, diğer Kur’an tercümelerinde de (Topaloğlu 1976: 618) görüleceği üzere Arapça fiillerin çatılarını karşılamak amacıyla kullanılan kalıpların tercümesinden kaynaklanmaktadır.

1.7.1. Dönüslü - edilgen yapılar:

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere -n dönüslü çatı eki ile -l edilgen çatı eki üst üste gelmektedir. Burada -n dönüslü çatı ekinin görevi yoktur.

... *şuvar-ın-ıl-ur* bir şuyıla daḥı artuğ eylerüz bir nicesin ... 262b/2

... daḥı dërler anlar kim kâfir oldılar degülsin *vëribi-n-ıl-miş* ... 268b/6

... diri gömülmiş kızlar *şor-un-ıl-sa* ki ne günāhıla depelendi ... 633a/2

... *indür-in-il-di* saña dağı bölüklerden ya^ç nî kâfirlerden ... 267b/7

... ol kişiler ki *çıkar-in-il-dılar* gücile iklîmlerinden nâ-*hağ* yere ... 361a/3

-*inil-/-iml-* çatı ekleriyle oluşturulan fiiller, aşağıdaki cümle örneklerinde görüleceği üzere nesne ile kullanılmaktadır. Bu tür yapılar, kimi örneklerde ettirgen çatı gibi kullanılmıştır.

... bayak biz kâfir olduk aña kim *vérbi-n-il-dîñüz* anı ... 270b/1

... dağı ol kişiler ^çilm *vér-in-il-diler* menzillerini ... 587a/4

1.7.2. Ettirgen - dönüşlü yapılar

... andan çıkmak isteseler anuñ içine *dön-dür-in-eler* ... 448a/6

1.7.3. Ettirgen - dönüşlü - edilgen yapılar

... buyurdu Tañrı anı kim *ulaş-dur-in-il-a* ... 265b/1

... her kanda bilinseler dutılalar dağı *öl-dür-in-il-eler* ... 459b/4

... nite *in-dür-in-il-medi* anuñ üzerine nişân Çalab'ından ... 266a/6

... sevinürler aña kim *in-dür-in-il-di* saña ... 267b/6

1.7.4. Dönüşlü - işteş yapılar

... anlar ol vaqtde *sev-in-iş-ürler* ... 440a/2

... ol vaqt anlar *sev-in-üş-ürler* ... 501a/2

1.7.5. Edilgen - işteş yapılar

... anları eylügile dutuñuz yâ yañşılık bile *ayr-il-iş-ñuz* ... 602a/3

1.8. İkilemeler

Metnimizde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşturulan ikilemeler, genellikle zarf görevinde olup kimi örneklerde Arapça söz dizimi kurallarına bağlı olarak fiilinin önünde değil de cümlenin sonunda yer almaktadır.

1.8.1. Zarf soylu kelimelerle oluşturulan ikilemeler

... *arğun arğun* söyler biri birine ki sinlerde yatmaduñuz ... 342a/2

... *azın azın* anları helâk ederüz ... 178b/5

... daħı zıkr eyle Çalab'unı *çok çok* ve tesbîh eyle ... 53b/7

... *gece gündüz* anlara secde eder-biz dediler ... 397a/4

... gelürler Allāh hāzretine kıyāmet güninde *yalıuz yalıuz* ... 333b/4

1.8.2. İsim soylu kelimelerle oluşturulan ikilemeler

... kuşlar daħı kanatlar bağlu *şaf şaf* durup ... 381a/4

... pes müstahağ oldılar *ğazab ğazab* üstine ... 13b/6

... pes vurdı deňiz yarıldı *yol yol* oldu ... 396b/6

... yā sizi *bölük bölük* çeri eyleye ... 135b/4

1.8.3. Asıl sayıların tekrarıyla oluşturulan ikilemeler

... anları kanatlu yaratdı *iki iki üç üç dört dört* ... 468a/7

... durasız Allāh yolına *ikin ikin* ve *birin birin* ... 467a/6

... pes çok artuğ eyley anı birisine *biş biş* vèür ... 39a/2

II. ESERİN TERCÜME TEKNİĞİ

Türkçe Kur'an tercümelerinin tarihi XI. yüzyıla kadar gitmektedir (Hamidullah 1991); (Togan 1959: 135); (İnan 1961: 8). İlk Kur'an tercümelerinden Eski Anadolu Türkçesi dönemi kadar olan kesitte ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılan satır arası Kur'an tercümelerinde uygulanan tercüme tekniği, hemen hemen birbirine yakındır. Arapça kelimenin karşılığı, Kur'an'da yer alan kelimelerin altına denk gelecek biçimde kelime kelime veya kelime grupları hâlinde Türkçe olarak verilmiştir.

Arapça kelimenin veya birleşik söz varlığının Türkçede tek bir kelime olarak karşılığı yoksa kelime grubuyla, bu da yoksa izahlar biçiminde tercüme edilmesi, Türkçenin türetme sistemini ortaya koymaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken bir husus, tercümenin bir Arapça-Türkçe sözlük niteliğinde olmayıp kelimelerin söz dizimindeki kullanımının da göz önünde bulundurulmuş olmasıdır. Arapça kelime, Kur'anın söz diziminde hangi gramatikal durumda kullanılıyorsa ona göre tercüme edilmektedir. Kısaca söylemek gerekirse; söz dizimi kuralları da tercümede büyük rol oynamaktadır ve tercümenin anlam bütünlüğünü sağlayan en önemli unsurdur. Bu sebeple Arapça kelimelerin karşılığı, sadece sözlük birim olarak değil aynı zamanda söz dizimi birimi olarak da verilmektedir. Biz, bu

ana başlıkta tercümede görülen teknikleri sınıflandırarak belli alt başlıklar altında ele alıp inceledik.

Eser kelime kelime tercüme olduğundan, Arapçanın söz dizimine bağlı olarak yüklem nesnesi ve öznesi, tercüme edilen dilin kurallarına göre farklı yerlerde bulunabilmektedir. Bu sebeple metin, Türkçe cümle kuruluşuna aykırı olarak düzenlenmesi bakımından okuyucunun anlamasını güçleştirmektedir.

2.1. Söz Varlığını Karşılama Düzeyinde

Eserde, Kur'anda geçen Arapça söz varlığını karşılamada daha çok her kelimeye karşılık bir Türkçe kök ve gövde kullanılırken, kimi durumlarda Türkçenin bir kavramı karşılamada yararlandığı kelime gruplarından da faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra metinde kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlamada açıklama cümleleri de bulunmaktadır.

2.1.1. Arapça söz varlığını kelime kelime karşılama

'alimün < عليم	:	bilici 5b/2 'bilen'
biṭāneten < بطانة	:	sırdaş 'sırdaş' 64a/1
ebkem < ايكم	:	dilsüz 'dilsiz, lâl' 291a/6
eḥabbe < احب	:	sevgülü 'sevgili' 197a/1
ekl < اكليها	:	yêyesi 'yiyecek' 267b/4
ekmeh < الاكمه	:	gözsüzleri 'kör' 125b/5
enṣārin < انصار	:	yardımcı 119a/7
fetā-hu < فتاه	:	tapuçısına 'hizmetçi, köle' 320b/2
ġavvāṣ < غواص	:	talıcı 'dalgıç' 492b/2
ḥālīḳ < خالق	:	yaradıcı 'yaratan' 468b/4
iftirā < افترا	:	yalandurdu 'uydurmak' 236a/5
kātib < كاتب	:	yazıcı 'kâtip, yazıcı' 46b/5
mekzūm < مكظوم	:	kağgulu 'kaygılı' 610b/7
mübārek < مبارك	:	kutlu 'mübarek, kutlu' 150a/5
mücrimīn < مجرمين	:	yazuqlular 'günahkâr' 276b/6
sā'ilīn < سائلين	:	şorucu 'soru soran' 248a/3

zū ‘üsretin < ذو عسرة : borçlu ‘borçlu’ 46b/1

zürrāa < زُرَاع : ekincileri ‘ekin eken’ 555b/5

2.1.2. Arapça söz varlığını kelime grubu olarak karşılama

2.1.2.1. İsim tamlaması

2.1.2.1.1. Belirtili isim tamlaması

Eserde, Arapça isim tamlamalarını karşılama, belirtili isim tamlaması oldukça çok kullanılmaktadır. Ancak belirtili isim tamlaması görünümünde olan aşağıdaki örnekler ise, belli bir kavramı karşılamak için kullanılan birleşiklerdir. Burada isim tamlamasının birinci ögesi olan tamlayan, iyelik ekiyle çekimlendiği için iki öge yapıca belirtisiz isim tamlamasındaki gibi birbirine tamamen kalıcı bir bağla bağlanmamıştır. Bu sebeple biz bunları anlam yönünden belirtili isim tamlaması olarak değerlendirdik.

anam oğlu ‘erkek kardeş’ 172b/6; *anañuz kardaşları* ‘dayı’ 384b/2; *anañuz kız kardaşları* ‘teyze’ 80a/4, 384b/2

2.1.2.1.2. Belirtisiz isim tamlaması

Metinde, Kur’anda geçen Arapça söz varlığını ve belirli bir kavramı karşılama, kelime gruplarından en fazla belirtisiz isim tamlamasından yararlanılmaktadır. Türkçede belli bir kavramı karşılamak üzere iki ismin iyelikle birbirine bağlanmasından oluşan belirtisiz isim tamlamasında, anlam yönünden iki öge arasındaki bağ kalıcıdır. Eserde, belirtisiz isim tamlamasıyla bir kavramın karşılanmasında kullanılan örnekler şunlardır:

ādem oğlu 621b/6; *ağır günü* 626a/7; *ana rahmidür* 627a/6; *ata kardaşı* 384b/1; *ayrılmağ günü* 449a/5; *balık eyesi* 353b/1; 610b/7; *dèrmek günine* 600b/3; *gün buçuğında* 152b/1; *iç yağını* 148a/7; *haşır yerine* 412b/2; *örümcek evidür* 430b/1; *şu evinden* 84a/4; *toñuz eti* 106a/4; 359b/6; *turağ yerinde* 275a/4; *yèr kırdı* 463a/2; *yèr yüzi* 503b/2; *zeyt yağını* 367a/6.

2.1.2.2. Sıfat tamlaması

Metinde, Arapça söz varlığını ve Kur’an’daki kimi kavramları karşılamak üzere belirtili ve belirtisiz isim tamlamasının yanı sıra sıfat tamlamasından da yararlanılmıştır. Buradaki sıfat tamlamalarında sıfat, daha çok isimlerden veya fiillerden türetme ekleriyle oluşturulan yapılardır. Bunun dışında Kur’an’da yer alan Arapça sıfat tamlamalarını karşılama söz dizimine bağlı olarak Türkçe sıfat tamlamaları yer almaktadır.

aķar Őu 536b/6; *doğru yol* 1b/5; *er kiŐilere* 163b/3; *eski evi* 359b/5; *gün batduğı yèr* 17b/2; *gün doğduğı yèr* 17b/2; *kız kardaŐ* 80b/1; *Őarı Őu* 271b/2; *sivri ŐiŐek* 4b/7; *tatlu Őu* 608b/1; *toğrı yol* 271a/3; *üç karanıulık* 496a/7.

2.1.3. Alıntı kelimelerle karşılama

Eserde, Kur'an'ın Arapça söz varlığı büyük oranda Türkçe kökenli kelimelerle karŐılanmakla birlikte Türkçedeki Arapça alıntı kelimeler de kullanılmıştır. Bu türden alıntı kelimeler eserde oldukça çoktur.

2.1.4.1. Arapça kelimelerle karşılama

āhıret 67b/5: āhıret اخرت ; beŐāret 225b/2: büŐrā بشرā
cehennem ehli 18a/1: aŐhābu'l-caĥīm اصحاب الجحيم
muŐıbet 70b/2: muŐıbetün مصيبة
maŐrıķ 21a/3: maŐrıķ مشرق ; mağrib 21a/3: mağrib مغرب

2.1.4.2. Farsça kelimelerle karşılama

baĥçe 410a/5: ĥadā'ik حدائق ; baĥŐıŐ 629b/2: 'aĥāen عطاء
bostan 309b/4: cennet جنّت ; endāze 263a/6: miķdār مقدار
genc 233a/1: kenzün كنز ; müzd 83b/5: ecr اجر
namāz 23a/1: Őalāt صلاة ; nā-sipās 274a/1: küffārun كفّار
perde 158a/7: ĥicābun حجاب ; ũŐŐmanlık 12b/5: ve'l-'udvāni

2.2. Tamlamalar

2.2.1. İsim tamlamalarında tamlananın tamlayandan önce gelmesi:

Eserde Arapçanın cümle yapısına bağlı olarak kimi örneklere tamlanan tamlayandan önce gelmektedir.

... bu sūre āyetlerindendür ĥikmetlü *Ķur'an'ın* ... 216a/1

... daĥı āĥiri du'ālarının eyitmekdür Őükr ol Tanrı'ya ki 'ālemler yaradıcısıdır ... 217b/1

... daĥı degülidi *çoğı anların* mü'minler ... 399a/5

... daĥı ol *Tanrı'sıdır* ulu 'arŐın ... 215b/5

- ... hiç geldi mi saña yâ Muhammed *haberi* iki *haşmuñ* ... 490b/6
- ... kabûl êtdük *du'âsın anuñ* ve giderdük özinde olan zahmeti ... 353a/5
- ... ne yaman olur *şabâhı* korkudılan *halķuñ* ... 489a/4
- ... ola kim *liķâsına Tañrı Ta'âlâ'larınuñ* îmân getüreler ... 150a/4
- ... uydum *dînine atalarımın* ki İbrâhîm'dür ... 252a/5
- ... *yaradıcısıdur göklerin* ve *yêrlerin* *ikisi arasında olanuñ* dañı ... 494a/5

2.2.2. Sıfat tamlamalarında teklik-çokluk

Eserde Arapçanın cümle yapısına bağlı olarak sıfat tamlamalarında, Türkçe sayılardan sonra gelen isim bazı örneklerde çoğul biçimindedir.

- ... dilerem ki evlendürem saña bu *iki kızlarımın birisini* ... 417a/1
- ... eyitse gerek *'aķılsuzlar kişilerden* ne nesne dönderdi anları ... 21a/2
- ... gelür size yardım êtmege Tañrı katında *bêş biñ feriştehlenden* ... 65a/2
- ... göndere yêr yüzine Çalab'unuz yardımcıün *üç biñ feriştehl* ... 65a/1
- ... oķurlar Tañrı Ta'âlâ âyetlerini *gêcceler sâ'atlerinde* ... 63a/6
- ... taħķiķ bildi *her kişiler* şü içecek yerlerini ... 9a/2

III. ESERİN SÖZ VARLIĞI

Eserin söz varlığı üzerinde, dizinden hareketle yapmış olduğumuz istatistik sonucunda **2844** madde başı tespit edilmiştir. Burada, alıntı kelimelerle Türkçe kelimelerin söz varlığı açısından oranı yüzdeye göre verilmiştir.

3.1. Türkçe Kelimeler Açısından

Türkçe madde başı olan kelime sayısı **1632**'dir. Madde başı olarak alınan Türkçe kelimelerin toplam madde başı kelimelere oranı **%57,5**'tir.

3.2. Alıntı Kelimeler Açısından

Metnimizde madde başı olarak alınmış olan **1212** alıntı kelime vardır. Madde başı alıntı kelimelerin toplam madde başı kelimelere oranı ise **%42,5**'tir. Soğdca ve Yunancadan da **4** madde başı alıntı kelime vardır.

Arapça alıntı kelimeler: **1113**

Genel söz varlığına oranı: **%39,2**

Farsça Alıntı kelimeler: **95**

Genel söz varlığına oranı: **%3,3**

3.3. Eserde Geçen Deyimler

Metnimizde Arapça söz varlığını karşılamak üzere, bire bir kelimeyle karşılama ve kelime gruplarından yararlanmanın yanı sıra deyimler de kullanılmıştır. Eserde geçen deyim örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

arķaları ardına biraķ-dılar 'kulak ardı etmek' 73b/6

ayaķlarımız altında al-alıķ 'tepelemek' 517a/2

cān bogaza yētiş-se 'can çıkmak üzere olmak' 580a/1

cānımı al-a 'öldürmek' 135a/4

cānlar çıkar-maķda 'öldürmek' 630a/2

dili dutul-dı 42a/6

elūji aç-ma 'savurganlık yapma' 302a/1

elūji boynuņa baęlanmıř kı1-ma 'cimrilik yapmak' 301b/7

gögüz ķaldur-up 'böbürlenmek, çalım satmak' 624a/6

göz deg-mesün 256a/4

söz gezdür-iciye 'lâf götürüp getirmek' 609a/2

şu dök-mekden 'küçük abdestini yapmak' 107b/1

toz ķopar-urlar 'tozu dumana katmak' 647a/7

tügleri dur-ur 'tüyleri diken diken olmak' 498b/3

3.4. Kalıp İfadeler

Metinde, Arapça kelimelerin karşılıklarını vermede kalıp ifadelere de baş vurulmuştur.

... *az ķaldı ki* bizi azdura ma' būdlarımızdan ... 389b/7

... eyitdiler *gam degül* biz bizi yaradan hazretine döner-biz ... “önemli değil, zararı yok” 396a/4

... Müsâ aña *var git* dedi ... “defol!” 341a/7

... pes ye ve iç dağı *aydın olsun gözün* ... 327b/3

... *rahmetden ırak olsun zâlim kavmler* ... “camı cehenneme!” 369a/5

... *tu sizün şuratuñ uza* tapduñuz nesnelere dağı ... 351

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinden birini oluşturan Eski Anadolu Türkçesinde kaleme alınan eserler, henüz bütünüyle bilimsel bir metot dahilinde gün ışığına çıkarılmadığından, bu alanda ileri sürülen görüşler de bir kesinlik arz etmemektedir. Özellikle dil bilimi yöntemleri içerisinde bu kültür varlığımızın söz varlığı, dil bilgisi özellikleri ele alınıp incelenmediğinden Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilgilerimiz belli bir olgunluğa ulaşmakla birlikte kapsamlı bir gramer ortaya koyacak durumda değildir. Biz çalışmamızda, elden geldiğince günümüze kadar bu alanda yapılan ve ileri sürülen görüşlerle eserdeki dil bilgisi özelliklerini karşılaştırdık. Bunun neticesinde, söz konusu eser üzerine yayımlanmış olduğumuz her iki makalede de bu alandaki metin yayınlarından ayrılan yönleri tespit ederek işledik. Bunun yanı sıra, Arap diliyle yazı olan Kur’an’ın Eski Anadolu Türkçesine tercümesinde ne gibi tekniklerin kullanıldığı gösterilmiş ve Kur’an’daki Arapça söz varlığının Türk diline aktarılmasında hangi gramer unsurlarının kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Kur’an tercümesinden hareketle, bu dönemdeki Türk dilinin türetme yolları ortaya konulmuş ve yapılan söz varlığı istatistiğinde Kur’andaki Arapça kelimeleri karşılamada % 58’lik bir oranla Türk dili kökenli söz varlığının kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca burada dikkati çeken önemli hususlardan biri de, Arapça söz varlığını karşılamak için Türkçenin yetersiz olduğu durumlarda kullanılan Farsça kökenli alıntı kelimelerin sayısının azlığı, edebî eserlerle karşılaştırıldığında çok cüzi bir orana (%3) tekabül etmektedir. Kanaatimizce bunun sebebi de, bu yazma eserin İslâm dininin kutsal kitabı olan Kur’an’ın tercümesi oluşundan kaynaklanmış olsa gerektir.

Bütün bunlara ilâveten denilebilir ki, Eski Anadolu Türkçesi alanında yayımlanacak her türden metin, kültür hazinemizin varlığını genişletmede ve Türk dilinin tarihî metinlerinde kalan arkaik unsurlarını aydınlatmada bize katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- ADAMOVIĆ, Milan (1985). *Konjugationsgeschichte Der Türkischen Sprache*. Leiden.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMİDULLAH, Muhammed (1991). *Kur'an Tarihi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası*. (çev. Mehmet Sait Mutlu), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1961). "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme". *Diyanet Dergisi*, Ankara 1961: 8.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1977). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VII Ekler* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı.
- TOGAN, Zeki Velidi (1959). "Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi 1959-1960*, III, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1976). *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-arası Kur'an Tercümesi II (Sözlük)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.